

УДК 323.1(477)(091)
ШУМКА А.В.,
СИВАК О.І.

НА ШЛЯХУ ПОШУКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

У статті проаналізовано процес формування національної ідеї як основної філософсько-культурної парадигми державотворення і духовного відродження України, демократичного регулятора суспільних відносин, консолідації української нації.

Ключові слова: українська національна ідея, національне державотворення, національна свідомість.

В статье проанализирован процесс формирования национальной идеи как основной философско-культурной парадигмы государственного строительства и духовного возрождения Украины, демократического регулятора общественных отношений, консолидации украинской нации.

Ключевые слова: украинская национальная идея, национальное государственное строительство, национальное сознание.

The article analyzes the process of forming a national idea as the main philosophical-cultural paradigm of statebuilding and spiritual revival of Ukraine, democratic regulator of social relations, consolidation of Ukraine nation.

Key words: Ukrainian national idea, national statebuilding, national consciousness.

Постановка та актуальність проблеми. Історичний досвід свідчить, що успіх у національній революції, національному будівництві чи державотворчому процесі з'являється лише з народженням, розвитком та, головне, з усвідомленням нацією своєї національної ідеї. Актуальність формування національної ідеї важко переоцінити, оскільки вона як найбільш проста і зрозуміла форма суспільного об'єднання людей самоутверджує націю, забезпечує їй єдність, прогрес, свободу та незалежність.

Шумка Андрій Володимирович, кандидат історичних наук, заступник начальника кафедри, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Сивак Олександр Іванович, кандидат політичних наук, перший заступник начальника Академії сухопутних військ, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© А.В. Шумка, О.І. Сивак, 2009

Уперше Президент України Віктор Ющенко заявив про національну ідею у своєму посланні до Верховної Ради України “Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2005 році”. В. Ющенко визначив основні завдання подальшого становлення української політичної нації: “По-перше, осмислення історичного досвіду України. Передусім осмислення катастрофічних наслідків безкомпромісного суперництва політичних еліт. По-друге, формування спільної історичної пам’яті, ліквідація “білих плям”, в тому числі й завдяки створенню Інституту національної пам’яті. По-третє, утвердження модерного характеру української національної ідеї. Потрібно віднайти точки дотику між традиційними для українського суспільства цінностями і новітніми культурними впливами, що мають місце в сучасному світі. Базовими засадами консолідації української нації слід вважати етику солідарності, пошук об’єднуючих цінностей у режимі постійного і реального діалогу в суспільстві” [1].

Відповідно до пункту 3.1 “Стратегії національної безпеки України” стратегічними пріоритетами політики національної безпеки є досягнення національної єдності та консолідації суспільства шляхом подолання як об’єктивних, так і штучних суперечностей соціокультурного, конфесійного, етнічного, мовного, міжрегіонального та регіонального характеру на основі безумовного дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина. Для цього Стратегія передбачає поширювати серед різних соціальних, вікових, освітніх, культурних верств українського народу ідею спільності історичної долі, переваг тісної співпраці і взаємодопомоги, безпосередньої залежності успішності кожного громадянина України від рівня єдності українського суспільства, що сприятиме формуванню національної ідеї в її широкому, світоглядному розумінні [2].

Таким чином, можна констатувати, що на 19-му році незалежності керівництво Української держави не може сформулювати українську національну ідею, оскільки говорить про її пошук та формування, хоча розуміє велику потребу в ній та вимоги до неї.

Предметом роботи є феномен української національної ідеї.

Аналіз попередніх досліджень. У теоретичних розробках дослідників цієї проблеми з покоління в покоління передавались віковічні традиції, не мінявся, а й далі загартовувався під ударами долі національний характер, якому завжди притаманним було державницьке мислення, державницьке діяння. Про це вже йдеться у відомому творі митрополита Іларіона “Слово про закон і благодать”, проінятому таким світоглядним оптимізмом, який свідчить про ґрунтовне входження київської культури у високу культуру доби Відродження, а принцип християнської єдності як головної ідеї народу набуває свого, так би мовити, специфічно державного звучання, спираючись на досягнення світової культури.

Демократичні традиції Київської доби представлені у подальшому в теоретичних розробках вчених, котрі досліджували процеси державотворення на основі національної ідеї періоду козацтва, а саме у працях М. Грушевського, В. Липинського, Я. Дашкевича, А. Козаченка, В. Смолія, В. Степанкова та інших.

Великий пласт наукової літератури, присвяченої сучасному стану української національної ідеї, напрацювали сучасні дослідники Ю. Бойко, Я. Грицай, О. Забужко, В. Іванишин, В. Ребало, М. Обушний, О. Майборода, П. Ситник, В. Шинкарук та інші.

У статті *автори ставлять за мету* розглянути різноманітні національні доктрини, які з’являлися в Україні в останні роки, порівняти їх із відомими національними ідеями, що довели свою дієвість в інших країнах світу.

У науковій літературі українська національна ідея розглядається як складний соціокультурний процес, феномен, який служить процесу згуртування нації для найбільш ефективної реалізації завдань щодо розбудови національно-культурної духовності українського народу. Ця ідея, на думку окремих дослідників, ґрунтується на глибокому усвідомленні кожного українця щодо української національної спільності, ідентифікації з нею, на формуванні уявлень про типові риси української національної спільності, її етнічної території, мови, історичні та духовні цінності [5].

До цього варто додати, що важливою рисою української національної ідеї є, на нашу думку, не лише укоріненість її в історичному минулому, а й турбота про історичну долю нації, а значить – розуміння сутності нерозв'язаних проблем національних інтересів, прогресу українського народу. Така спрямованість у майбутнє передбачає усвідомлення необхідності співпраці з усіма представниками нації і народностей, які проживають в Україні, з усіма народами світу, вміння знаходити консенсус у розмаїтті національних потреб та інтересів.

Досягнувши попередньої національної ідеї – державної незалежності, український дух спорожнів, що буває завжди після досягнення високої мети. Країна, як і будь-який організм, вимагає відпочинку. Ми стали незалежні. Але для чого? Яка місія України в цьому світі? З іншого боку, тривала відсутність наступної національної ідеї призвела до політичного паралічу та багаторічного тупцювання України на одному місці.

Цікавою національною ідеєю є ідея нейтралітету України на зовнішньополітичній арені, яка в українському варіанті була реалізована Леонідом Кучмою у вигляді політики багатовекторності. Однак це своєрідний обманний нейтралітет (і вашим, і нашим), він може існувати як суверенне право держави, але це подібне до зовнішньополітичної проституції. Приклади заможних і демократичних Швеції, Швейцарії та Австрії надихають на справжній, цілковитий нейтралітет. Є гарна ідея досягнення нашою країною економічної конкурентоспроможності. Такі ідеї навряд чи заперечуватимуть будь-які суспільні прошарки. Однак при цьому відбувається підміна понять. Швеція, Швейцарія чи Австрія стали багатими, стабільними та демократичними не тому, що вони стали нейтральними. У світі є багато нейтральних держав, які не можуть похвалитися багатством чи демократією, і нейтральні вони саме через бідність, наприклад, Монголія, Непал або Чад.

Як зазначає американський політолог З. Бжезінський, якщо Україна виживе як незалежна держава, то їй варто було б стати частиною Центральної Європи, ніж Євразії і,

відповідно, повністю долучитись до центральноєвропейських зв'язків із НАТО та Європейським Союзом. "Визнання Росією цих зв'язків, – зазначає З. Бжезінський, – визначало б у такому разі власне рішення Росії також стати правдивою частиною Європи. Відмова Росії дорівнювала б відкиненню нею Європи на користь відособленої "євразійської" тотожності та існування" [10], тобто конкуренція для України наразі має бути регіональною.

По-друге, через неповагу до прав людини в Україні неминучі спроби поліпшити "конкурентоспроможність" країни за рахунок низьких заробітних плат, пенсій та іншого соціального забезпечення, рабовласницького ставлення до найманого персоналу, розграбування природних ресурсів України або девальвації національної валюти. Це є реальністю для наших провідних конкурентоспроможних підприємств і не хотілося б бачити таку ганьбу в національних масштабах.

По-третє, конкурентоспроможність визначають за офіційними даними та опитуваннями керівників фірм, але керівники фірм – таланти лише в бізнесі. А де опитування людей з інших верств населення, думки громадян? Таким чином, конкурентоспроможність як національна ідея в сучасному стані прийнятна насамперед для бізнесменів, як і проблема конкурентоспроможності їхніх фірм. А пересічним громадянам така конкурентоспроможність не зрозуміла, оскільки заробітна плата, пенсії, тривалість життя, охорона здоров'я, рівень освіти у ній є лише одним із багатьох індикаторів, а не основою. А головне – ідея конкурентоспроможності не надихає і не здатна підіймати маси на боротьбу за поліпшення свого життя. Саме тому проти ідеї конкурентоспроможності працює непогана ідея добробуту українського народу і кожного його громадянина [7]. Але й у ній фактично не проглядається боротьба з хабарництвом, алкоголізмом, наркоманією, проституцією, абортами, торгівлею людьми, зброєю, боротьба з епідеміями, СНІДом та туберкульозом, із сирітством, розлученнями, війною та забрудненням природи тощо, не видно духовності, освіти, єдності. М. Драгоманов підкреслював, що "... національна

ідея сама по собі не є ліком на всі лиха громадські... питання політичні, культурні, соціальні мають свої завдання, по крайній мірі, стільки ж важні, як і національні, і для котрих національності можуть бути тільки ґрунтом і формою варіацій” [4].

Реальне зростання ВВП України на 5–6% річних (що найімовірніше) приведе до того, що до 2015 року головний показник конкурентоспроможності країни – рівень ВВП на душу населення (близько 1770 дол. у 2008 році) може зрости максимум до 3,5–4 тис. дол. Якщо порівняти, то у країнах єврозони цей показник навіть у 2005 році вже становив у середньому 32,7 тис. дол. З точки зору економіки та політики ідея конкурентоспроможності стала б більш зрозумілою для суспільства, якби набула вигляду “Україна – член Великої вісімки”, точніше, тоді вже “Великої дев’ятки”. Чимало успішних країн (держави Скандинавії, Ірландія, Сінгапур, Казахстан та інші) зробили конкурентоспроможність основною метою своєї економічної стратегії та реальної політики.

Після рішення УЕФА про проведення чемпіонату Європи з футболу 2012 року в Україні та Польщі (фінал – у м. Києві) тимчасовою національною ідеєю стала ідея Євро-2012. Однак, тільки тимчасовою.

Сьогодні є актуальною національна ідея, про втілення якої мріяв Тарас Шевченко, – “Україна без холопа та пана”, яка є українізованою версією національної ідеї Франції – “Свобода, рівність, братерство”.

Німеччина завжди підносилася і занепадала через ідею “Німеччина понад усе”. Сполучені Штати Америки мають симбіоз національних ідей, який допомагає їм у багатьох ситуаціях, – від “Суспільство рівних можливостей” та “У нас найкраще” для зовнішнього використання та похідної від них “американської мрії” – для внутрішнього споживання, як можливість досягти всього самому, відбутися як особистість: мати власний будинок, дорогий автомобіль, велику родину, зробити стрімку кар’єру чи розпочати власну справу.

Велику силу мав дуалізм російської національної ідеї – зовнішня її складова “Росія (Москва) – третій Рим, а четвертому не бути” (на нашу думку, причина Другої світової полягала ще й у тому, що Радянський Союз, основу якого становила Росія, зайшов у конфлікт із національною ідеєю фашистської Німеччини, адже вона теж вважала себе третім Рейхом, тобто третьою Римською імперією,* а двох третіх Римів бути не могло) та внутрішня “Православ’я. Самодержавство. Народ”.

Україна зазнала утисків і від колишньої польської національної ідеї – “Польща – від моря (Балтійського) до моря (Чорного)”. Проте ця ідея дала поштовх для зміцнення аналогічної української національної ідеї, проголошеної Миколою Міхновським: “Самостійна Україна – від Сяну до Дону”, яка й нині лякає наших сусідів, які позбавили нас і Сяну, і Дону. Ця ідея досі жива у вірші П. Чубинського, перший куплет якого є Державним Гімном України.

Дуже потужною є давня ідея “Київ – другий Єрусалим”, яку розвинув на сучасному етапі у контексті російсько-українських відносин В. Пасічник [8]. У ній зазначається, що Україна підпорядковується не Москві, не Риму, не Константинополю, тим більше не Вашингтону, Брюсселю чи іншому володарю, а лише Ісусу Христу. М. Костомаров акцентував на тому, що “істинний Українець ... повинен не любити ні царя, ні пана, а повинен любити і пам’ятати одного Бога Ісуса Христа, царя і пана над небом і землею” [6]. Але, на наш погляд, в сучасних умовах ця ідея не може бути об’єднальною в Україні. По-перше, після десятиліть панування войовничого атеїзму існує чималий прошарок людей без віри у Бога. По-друге, навіть ті, хто вірує, в основній масі підпорядковані закордонним релігійним центрам – Риму та Москві і є розколотими (у нас дві католицькі церкви і чотири православні), а над ідеєю українського православ’я замислюється меншість віруючих. І Рим, і Москва не погодяться на ідею Києва-Єрусалима.

* Нім. Reich – імперія, держава.

По-третє, ця ідея дещо суперечить Біблії, в якій сказано про новий Єрусалим під новим ім'ям, а не про другий Єрусалим: "Заради Сіону я не замовкну, Єрусалиму заради не втихну, аж докіль, мов світло, не засяє його спасіння, наче смолоскип, запалає. Тоді народи побачать твою справедливість, усі царі – твою славу. І зватимуть тебе вже новим ім'ям, яке виречуть Господні уста" (Ісаїя, 62:1-2). В цьому є суттєва відмінність, адже другий – це може бути копія старого з його проблемами, а новий – це цілком інакший. Тому, на нашу думку, національна ідея "Київ – другий Єрусалим" має звучати як "Київ – новий Єрусалим".

По-четверте, зосередження на Києві для України вже має печальні наслідки у посиленні регіональних розривів, невинуватих урбанізації, появи депресивних регіонів. У результаті Київ, замість Єрусалима, перетворюється на Вавилон. Але ж Львів чи Донецьк, Тернопіль чи Луганськ теж мають право на нове життя. Отже, у цьому контексті більш доречною була б національна ідея "Україна – новий Єрусалим".

Національна ідея збирання євреїв з усього світу заради відродження своєї держави (сіонізм) дала життя новому Ізраїлю. Непогано було б і українцям зібратися з усього світу для відродження своєї держави. Для прикладу, ідея повернення росіян у Росію має вагому державну підтримку.

Національні ідеї старих європейських демократій трансформувалися у наднаціональну ідею об'єднаної Європи. Метою нового регіонального утворення є захист вищого рівня життя у країнах, недопущення збройних конфліктів усередині союзу, узгодження зовнішньої політики, протидія гегемонії США, Росії і Китаю, захист європейської культури. Головною цінністю проголошуються права людини і демократія, але на практиці ця ідея веде до ізоляціонізму, особливо політичного, у міграційній, торговій та сільськогосподарській політиці Європейського Союзу, його ставлення до вступу до ЄС Туреччини та України.

Коли права і свободи громадян регламентує держава, значною є роль армії і поліції; для утримання націй і народів у рамках єдиних правил визначаються також головні мова (державна), релігія і нація. Така концепція національних

ідей характерна для імперій у період розпаду (Східна Римська імперія, Китай, Японія, Росія, Великобританія). За новітніх часів концепція була випробувана в СРСР, але зазнала краху як занадто витратна.

Сьогодні спроби сформулювати національну ідею нової демократичної Росії чітко відтворюють добре відому формулу “Православ’я. Самодержавство. Народність” у концепції “Православ’я. Держава. Народність”. Навіть поверхневий аналіз цієї національної ідеї свідчить про те, що народ чомусь знаходиться на останньому місці, а державі доручена роль посередника між Богом та людьми.

В часи становлення Народного Руху, намагаючи сконсолідувати все населення України навколо державницької ідеї, рухівці сконцентрували у фразі “Хочемо такої України, в якій росіянин житиме краще, ніж у Москві, а єврей – як у Єрусалимі” національну ідею. Парадокс цієї ідеї у тому, що саме про українців в ній – ані слова.

Передвиборча програма Блоку Юлії Тимошенко на дострокових парламентських виборах 2007 р. “Український прорив: до справедливої і конкурентоспроможної країни” мала навіть перший розділ під назвою “Національна ідея. Духовність. Культура”. У ньому сказано, що новою українською національною ідеєю стане будівництво для себе та світу найкращої, найоптимальнішої системи суспільного життя, яка дасть кожній людині відчуття справедливості, гармонії, захищеності та відкритості всіх її омріяних можливостей. Тобто терміна “національна ідея” так і не було сформульовано, а передбачено тільки, що Україна буде побудована на принципах солідаризму. Як не дивно, але програма не містить посилянь на релігійні постулати, де ці принципи сформульовані тисячі років тому. Крім того, відвертий солідаризм у нас завжди перетворюється на зрівнялівку і тоталітаризм.

На основі цієї програми була сформульована Програма діяльності Кабінету Міністрів України під керівництвом Ю. Тимошенко “Український прорив: для людей, а не політиків” [3]. Однак згадують урядовці про національну ідею лише в преамбулі: “Програма побудована на принципах

утвердження об'єднувальної національної ідеї, патріотизму, чесності та відкритості політичних процесів, професіоналізму та ефективності у прийнятті рішень і ґрунтується на положеннях програми Президента України В. Ющенка “10 кроків назустріч людям” і виборчих програм блоків політичних партій, що утворили Коаліцію демократичних сил у Верховній Раді України VI скликання”. Тим самим програма діяльності, яка лише єдиний раз говорить про утвердження об'єднувальної національної ідеї, але зовсім її не утверджує та не формулює, фактично нівелює сама себе.

На жаль, внутрішньою українською “національною ідеєю” у нас досі є сумнозвісна “моя хата скраю”, а ще гірше, що в суспільстві часто панує побажання, “щоб у сусіда корова здохла”. Влучно сказав В'ячеслав Чорновіл: “Під акомпанемент розмов про національну ідею в Україні править свій бал зденаціоналізована личина обездуховленого міщанина й розжирілого скоробагачка” [9]. А зовнішньої національної ідеї як такої немає, точніше, державу ми реалізували, але не таку, як треба було. Наша держава чимось схожа на наші автомобілі: ніби є, проте або не їдуть, або не хочеться їхати.

Висновки. Підбиваючи підсумки вищевикладеного, автори пропонують зробити наступні висновки.

Сучасна національна ідея (як черговий пункт у “дорожній карті” утвердження України як незалежної країни) має бути проголошена провідними політичними силами і підтримана на державному рівні. Якщо ж немає конкретно сформульованої національної ідеї, то немає й мети, і держава змушена блукати у своєму розвитку.

Національною ідеєю сьогодення повинна стати ідея єдності української нації та демократизації українського суспільства. Вона має стати осердям національної ідеології.

Загальнодержавним ідейним імперативом повинна стати оновлена ідеологія національних інтересів і демократичних цінностей. Це має бути черговий (вищий) виток національно-демократичних пріоритетів, завдяки яким у 1991 році була відновлена Українська держава. Соціальні, ліберальні

та інші ідеології будуть лише підкріплювати і жити цю базу, інтегральну ідеологію.

Українська громадсько-політична та інтелектуально-культурна еліта повинна сформувати концепцію національних інтересів як у внутрішній, так і в зовнішній політиці.

На основі концепції національних інтересів має бути розроблена стратегія державного розвитку України і затверджена консенсусним рішенням громадсько-політичних сил.

1. Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2005 році” // Урядовий кур’єр. – 2005. – 12 грудня. – № 188.
2. Стратегія національної безпеки України. Затверджена Указом Президента України від 12 лютого 2007 р. №105/2007.
3. “Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України “Український прорив: для людей, а не політиків”. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 16.01.2008 р. №14.
4. Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу / М.П. Драгоманов. Вибране. – К., 1991. – С. 483.
5. Забужко О.С. Філософія національної ідеї: Етнонаціональний розвиток України / О.С. Забужко. – К., 1993. – С. 289.
6. Костомаров М. Книга буття українського народу / М. Костомаров // Вивід прав України. – Львів, 1991. – С. 50–58.
7. Котерлін Р. Про українську національну ідею / Р. Котерлін // Дзеркало тижня. – 2004. – 10–16 липня. – № 27.
8. Пасічник В.М. Національна ідея в контексті українсько-російських відносин: Монографія / В.М. Пасічник - Львів: СПЮЛОМ, 2007. – 182 с.
9. Чорновіл В. Україна в пошуку національної ідеї / В. Чорновіл // День. – 1998. – 12 січня. – №31.
10. Бжезинський З. Великая шахматная доска / З. Бжезинский. – М.: Междунар. отношения, 1998. – 256 с. – С. 121–122.

Надійшла до редколегії 05.09.2009.